

The Legal Mandate of Islamic Hijab in Light of Good Legislation

Ali Akbar Gorji Azandariani

Professor, Department of Public Law, Faculty of Law, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran

Erfan Mostamand *

LLM, Public Law, Faculty of Law, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran

1. Introduction

With the proliferation of laws and the decline in legislative quality, states have increasingly come to view legislation not merely as a tool for regulating society, but also as a matter requiring careful consideration and caution. This shift in perspective has contributed to the emergence of the concept of good legislation. The legal mandate requiring Islamic hijab has been part of state policy since the early years of the Islamic Revolution and has subsequently been formalized through parliamentary legislation. Nevertheless, hijab remains a subject of ongoing debate, as it constitutes a contested norm shaped by the long-standing tension between tradition and modernity. This research aimed to examine the relationship between the principles of good legislation and the legal mandate of Islamic hijab. The study sought to answer the following research questions: Which principles of good legislation are

- This article is derived from a Master's thesis in Public Law at Shahid Beheshti University.

* Corresponding Author: e.mostamand@gmail.com

How to Cite: Gorji Azandariani, A. A., Mostamand, E., "The Legal Mandate of Islamic Hijab in Light of Good Legislation", The Quarterly Journal of Public Law Research, Vol. 28, No. 92, (2026), 307 - 342. Doi: [10.22054/qjpl.2025.85091.3092](https://doi.org/10.22054/qjpl.2025.85091.3092)

relevant to the legal mandate of Islamic hijab? And how is the quality of legislation concerning the legal mandate of Islamic hijab?

2. Literature Review

There is extensive literature on topics of good legislation and the principles and techniques of legislation. In this respect, a significant contribution is the Persian-language report titled *Good Legislation: Foundations, Indicators, and Dimensions* (Vakilian, 2023). Other relevant works include *Principles and Techniques of Legislation* (Ansari, 2020) and a book with the same title by Eslami (2022). In addition, *Theoretical Foundations of Reforming the Legislative System* (Rasekh, 2005) is another contribution concerning the different aspects of legislation. There is also significant research literature on hijab and its legal mandate. However, most existing studies have approached hijab primarily from a jurisprudential perspective, and no study has examined hijab through the lens of good legislation.

3. Materials and Methods

The present study employed a descriptive–analytical methodology coupled with conceptual analysis. It also drew on library research and online sources for data collection.

4. Results and Discussion

The legal mandate of Islamic hijab disregards the normative conflicts within society, thereby undermining the very foundation of law, which is rooted in managing societal contradictions and regulating conflicting ideals. There is significant doubt regarding the effectiveness of these laws, as their presence in the legal system imposes substantial bureaucratic, institutional, and executive costs. At the same time, they risk becoming either incomplete or abandoned. The relevant bill (known as Hijab and Chastity Bill)—which was intended to serve as a future legislative framework—was rejected by the Guardian Council five times

and was subsequently suspended by the Supreme National Security Council. Such instances further highlight the poor quality of the bill and its numerous shortcomings from both religious and legal perspectives. Although hijab, in its customary sense, has traditionally been regarded as a social value in Iran, its perception as such has diminished under the influence of globalization. Observance of Islamic hijab has declined steadily in recent years, to the extent that an estimated 60 to 70 percent of Iranian society does not fully adhere to it. This is despite the fact that, since the Islamic Revolution, numerous resolutions have been adopted concerning the legal mandate of Islamic hijab, and multiple institutions have been involved in its enforcement. In light of this evidence, there are strong grounds for questioning the effectiveness of these laws. Nevertheless, the legislature continues to pursue the same approach, advancing the Hijab and Chastity Bill and allocating public funds to a legislative initiative whose effectiveness remains highly questionable. The language used in the legal mandate of hijab, particularly in the Hijab and Chastity Bill, is also subject to criticism on the grounds of ambiguity. Such vague language undermines the bill's legal certainty and compromises citizens' legal security, both of which are fundamental principles of good legislation. From the perspective of legality and adherence to the rule of law, the actions of relevant institutions are likewise open to scrutiny. The Supreme Council of the Cultural Revolution has acted in a legislative capacity—in direct contradiction to Article 58 of the Constitution—while executive bodies such as the police have, at times, taken measures that violate the law. Furthermore, judicial authorities have issued rulings based on arbitrary interpretations. Statistics indicate that a significant part of society does not fully observe the Islamic hijab. Under such circumstances, continued legislation on this matter is likely to result in widespread non-compliance with the law, effectively criminalizing a substantial segment of the population. By adopting an authoritarian approach to the balance between freedom and power, the state has exceeded the proper limits of its authority while disregarding fundamental freedoms. A more appropriate approach would be to adopt a neutral stance toward hijab. Removing the legal

mandate requiring Islamic hijab does not, in itself, conflict with the Islamic character of the state.

5. Conclusion

The analysis focused on the extent to which the legal mandate of Islamic hijab conforms to the principles of good legislation, evaluating the quality of the relevant legislation. A thorough understanding and application of the principles of good legislation are essential for legislators to avoid enacting laws that fail to account for the prudential nature of legislation. This, in turn, can help prevent the adoption of unenforceable statutes and the resulting waste of public resources.

In the context of legislation mandating the Islamic hijab, the concept of good legislation—in addition to principles such as legality, certainty, and effectiveness—requires deeper reflection on the inherent nature of law, which often emerges from the management of social conflicts arising from divergent norms and ideals. Accordingly, the current inquiry sought to introduce a novel analytical framework for understanding hijab as a contested norm deeply embedded in the historical fabric of Iranian society.

Previous scholarly works have not specifically examined the legal mandate of Islamic hijab from the perspective of good legislation. Moreover, the conceptualization of hijab as a contested norm remains unexplored in the relevant academic literature. The novel contribution of this research lies in the wide range of philosophical and historical concepts it engages with. This study is therefore the culmination of the sustained intellectual engagement with such intricate issues. These continuing intellectual concerns are primarily prompted by the relatively recent emergence of *legisprudence* as a distinct field of inquiry and the broad range of concepts associated with it.

Keywords: Legisprudence, Hijab, Veil Rules, Good Legislation, Quality of Legislation.

تأملی در اصول قانونگذاری قانون «حمایت از خانواده از طریق ترویج فرهنگ عفاف و حجاب»

علی اکبر گرجی ازندریانی استاد گروه حقوق عمومی، دانشکده حقوق، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران

عرفان مستمند* دانش‌آموخته کارشناسی ارشد حقوق عمومی، دانشکده حقوق، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران

چکیده

پس از طرح مفهوم «کیفیت قانونگذاری» در قرون اخیر، ارتقای کیفیت قانون و احتیاط در فرایند وضع آن، تبدیل به یکی از دغدغه‌های اصلی در فلسفه قانونگذاری و حقوق عمومی شده است. در کشور ما با تصویب مجموعه مصوباتی چون «قانون حمایت از خانواده از طریق ترویج فرهنگ عفاف و حجاب» و با توجه به پیشینه تقنینی آن‌ها از سال ۱۳۶۰، ضرورت بررسی بیشتر از منظر «کیفیت قانونگذاری» را قوت می‌بخشد. این پژوهش با رویکرد توصیفی-تحلیلی، به ارزیابی نسبت این مصوبات با اصول مربوط به «کیفیت قانونگذاری» می‌پردازد. نوآوری این پژوهش در طرح منسجم اصول مرتبط با آن مصوبات، از منظر «کیفیت قانونگذاری» می‌باشد. در این چهارچوب استدلال می‌کند تبعات مترتب بر آن مصوبات از منظر بعد زبانی، حقوقی و ماهوی می‌باشد. نخست ابهام و کلی‌گویی در زبان آن مصوبات، اصل قطعیت حقوقی را با چالش مواجه می‌سازد. سپس خلا مذکور، مجال اعمال سلیقه توسط نهادهای مختلف را فراهم آورده و منتج به نقض حاکمیت قانون می‌گردد. در نهایت تجربه تقنینی، اثربخشی مصوبات مذکور را با تردید مواجه می‌نماید. از قانونگذار حکیم انتظار می‌رود در مواجهه با چنین مسائلی، ضمن فهم آن از منظر هنجار مورد مناقشه در جامعه، جانب احتیاط را رعایت نماید. همچنین با تمرکز بر ارتقای کیفیت قانون، از تصویب قوانین ناقص‌الاجرا و متروک جلوگیری به عمل آورد.

واژگان کلیدی: فلسفه قانونگذاری، حجاب، قوانین پوشش، قانونگذاری خوب، کیفیت قانونگذاری.

– این مقاله برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته حقوق عمومی دانشگاه شهید بهشتی است.

* نویسنده مسئول: e.mostamand@gmail.com

مقدمه

پس از مواجهه دولت‌ها با تورم و افت کیفیت تقنینی، در صدد برآمدن تا قانون را نه صرفاً بازتابی از خط‌مشی‌های تنظیم‌گر جامعه بلکه امری مبتنی بر احتیاط بدانند. از اینجا بود که مفهوم قانونگذاری خوب مطرح گردید. در واقع مجموعه ویژگی‌های قانون آرمانی را می‌توان در قانون خوب جمع نمود که مقایسه آن با وضع موجود قانون می‌تواند ایراداتی از قوانین کنونی را برای رفع آن و بهبود کیفیت قانون مطرح نماید. الزام «حجاب اسلامی» از مواردی است که از اولین روزهای انقلاب اسلامی به عنوان یکی از خط‌مشی‌های حکمرانان قرار گرفته و در قانونگذاری مجلس تجلی یافت. این در حالی است که بررسی مفهوم حجاب به عنوان هنجاری مورد مناقشه که در مناقشه تاریخی سنت و تجدد ریشه‌دار است قابل بحث و پیگیری علمی می‌باشد.

مراد این پژوهش بررسی نسبت میان ویژگی‌های قانونگذاری خوب و مجموعه الزامات قانونی «حجاب اسلامی» است که با تعبیر نظم حقوقی حجاب نیز از آن یاد می‌شود. هدف اصلی این پژوهش کمک به بهبود کیفیت قوانین ایران و اتخاذ رویکرد درست نسبت به قانون از منظر محتاطانه و امری محل تعمق می‌باشد. پرسش اصلی پژوهش آن است که این الزامات قانونی تا چه حد معیارهای قانون خوب را تأمین می‌نمایند؟

پیشینه پژوهش

در زمینه «قانونگذاری خوب» کتب و مقالاتی چون «قانونگذاری خوب: مبانی، شاخص‌ها و ابعاد» به قلم حسن و کیلیان؛ «بنیاد نظری اصلاح نظام قانونگذاری» به قلم محمد راسخ و «درآمدی بر کیفیت قانون» نوشته آزاده عبدالله‌زاده شهربابکی منتشر شده است. در زمینه حجاب و الزام آن هیچ پژوهشی با رویکرد مدنظر این پژوهش یعنی از منظر قانونگذاری خوب به حجاب نپرداخته است. مقاله‌های «درآمدی بر باید و نباید عملگرایانه مسئله ایران و حقوق بین‌الملل در حجاب» از محمدجواد حیدریان دولت‌آبادی و «قانون‌مندی حجاب و عفاف» نوشته خوئینی و همکاران با تأکید کلی به مواردی همچون نص قانون، اقدامات سلیقه‌ای را مورد نقد قرار داده‌اند. نوآوری این پژوهش، بررسی منسجم‌تر «الزام قانونی

حجاب اسلام» از منظر قانونگذاری خوب و شاخصه‌هایی منسجم چون زبان قانون، حاکمیت قانون و اثربخشی است. مصوبه ع.ح^۱ نیز مورد تحلیل قرار می‌گیرد.

روش

این پژوهش از روش توصیفی-تحلیلی با تکیه بر تحقیقات کتابخانه‌ای و منابع اینترنتی برای جمع‌آوری داده‌ها استفاده کرده است.

مفاهیم اولیه

الزام قانونی حجاب اسلامی

مراد از الزام؛ ملزم کردن کسی، نهادن کاری بر گردن کسی و به عبارت ساده‌تر مجبور کردن کسی بر انجام یا ترک فعلی است.^۲ منظور از قانون نیز منحصر به مصوبات مجلس قانونگذاری^۳ نیست؛ بلکه هر مصوبه‌ای است که بر اساس مرجع صالح تصویب شده و الزام‌آور، عام، علنی، واضح، مفید قطعیت و معطوف به آینده باشد.^۴ لذا آیین‌نامه‌ها، بخشنامه‌ها و سایر مصوبات که مراجع صالح بر افراد، الزام می‌نمایند داخل در لفظ قانون منظور می‌شود. حجاب به معنای «پرده، ستره»^۵ می‌باشد. مراد از حجاب اسلامی در این پژوهش، پوشاندن غیر از «صورت و دو دست تا مچ»^۶ در زنان و «عورتین» در مردان می‌باشد.

قانونگذاری خوب

قانونگذاری خوب را می‌توان وضعیت مطلوب و آرمانی از قانونگذاری دانست که قوانین، واجد ویژگی‌های مطلوب و آرمانی همچون قانون‌مندی، قطعیت و اثربخشی باشند.

۱. مصوبه حمایت از خانواده از طریق ترویج فرهنگ عفاف و حجاب.

۲. علی‌اکبر دهخدا، لغت‌نامه، ج ۱، چاپ ۲ (تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، ۱۳۷۷) ص ۳۱۹۳.

۳. Parliament.

۴. برای مطالعه اوصاف ذاتی و عرضی قانون نک: محمد راسخ، «ویژگی‌های ذاتی و عرضی قانون»، فصلنامه مجلس و پژوهش، دوره ۱۳، شماره ۵۱، (۱۳۸۵)، صص ۱۵-۲۶.

۵. محمد معین، فرهنگ فارسی، ج ۱ (تهران: کتاب راه نو، ۱۳۸۱) ص ۵۸۲.

۶. وجه و کفین.

مفهوم قانونگذاری خوب ریشه در مفاهیمی چون دولت مدرن و حکمرانی خوب دارد. آثار موجود در زمینه قانونگذاری خوب که در قسمت پیشینه مورد اشاره قرار گرفت، به عنوان منبع این پژوهش بوده و ثمره آن‌ها در این پژوهش مورد استفاده قرار گرفته و بخش‌های مرتبط به کار گرفته شده و الزام قانونی «حجاب اسلامی» را از این منظر مورد نقد و بررسی قرار می‌دهد.

در این پژوهش بر سه ویژگی قانون خوب که مرتبط با قوانین ملزم «حجاب اسلامی» است تأکید می‌شود که عبارتند از: ۱- زبان قانون؛ ۲- اصول حقوقی مرتبط با قانون و ۳- اثربخشی قانون. لذا از حیث این ویژگی‌ها قوانین ملزم «حجاب اسلامی» را بررسی نموده و در نهایت کیفیت این قوانین ارزیابی می‌شود. پیش از آن کلیتی از قانونگذاری خوب که در فلسفه قانونگذاری^۱ ریشه دارد ارائه می‌شود.

ایده فلسفه قانونگذاری و قانون خوب

فلسفه قانونگذاری از حدود قرن بیستم به بعد و همزمان با تغییر الگوواره نوگرایی^۲ مطرح شد. تا قبل از آن به قانونگذاری به عنوان امری مورد اهمیت و تدقیق نگاه نمی‌شد؛ بلکه حقوق‌دانان توجه خود را بر امر قضاوت مبدول می‌داشتند. جرمی والدرون^۳ در تعریف قانونگذاری آن را عملی می‌داند که «به ایجاد یا تغییر یا الغای عامدانه قوانین اختصاص دارد. {از منظر او} آنچه تاکنون مورد توجه حقوق‌دانان بوده، طریقه تفسیر و اجرای قوانین بوده است؛ حال آن‌که به قانونگذاری کمتر توجه شده است».^۴

ویتگنس فلسفه قانونگذاری را اینگونه تعریف می‌کند: «منظومه‌ای انتقادی-هنجاری است که به عقلانیت و مشروعیت قانونگذاری می‌پردازد. به تعبیری شاخه‌ای از فلسفه حقوق^۵

1. Legisprudence.

2. The Paradigm Shift of Modernity.

3. Jeremy Waldron.

۴. جرمی والدرون، قانونگذاری مفاهیم، نظریه‌ها و اصول، ترجمه حسن وکیلان، چاپ ۱ (تهران: نگاه معاصر، ۱۳۹۷)

ص ۲۰.

5. Jurisprudence.

است که به قانونگذاری به منزله نظریه می‌پردازد.^۱ فلسفه قانونگذاری در پی آن است که «به قانونگذاری از منظری معرفتی نگریسته، ماهیت سیاسی یا حقوقی آن تعیین و شاخص‌ها و معیارهایی ارائه شود تا قوانین خوب شکل گیرد. موضوع فلسفه قانونگذاری ارتقای کیفیت قانون و هدف غایی آن تحقق حاکمیت قانون و حکمرانی خوب است».^۲

فلاسفه قانونگذاری به این اندیشدند که چگونه می‌توان قوانین خوب و با کیفیت تصویب نمود. مراد از قانون با کیفیت را می‌توان قانون اثربخش و در واقع قانونی دانست که واجد اوصاف ذاتی و عرضی قانون بوده و با مبانی همچون عقلانیت و دولت مدرن منطبق باشد. مجموعه چنین اندیشه‌هایی که در صدد است کیفیت تقنینی را افزایش داده و تحت عنوان اصول و فنون قانونگذاری مورد بحث و نظریه‌پردازی قرار گرفته است. این اصول و فنون در ابعاد مختلف همچون زبانی، حقوقی و محتوایی قابل بررسی است. در این پژوهش ابهام و کلی‌گویی از بُعد زبانی، حاکمیت قانون و قانونمندی از بُعد حقوقی و اثربخشی از بُعد محتوایی^۳ این اصول و فنون مورد توجه قرار گرفته و از این منظر قوانین ملزم «حجاب اسلامی» مورد نقد و بررسی قرار گرفته است.

۱. زبان قوانین ملزم «حجاب اسلامی»

بُعد زبانی قانون خوب شامل رعایت نکاتی است که شامل «ویژگی‌هایی چون سادگی، وضوح، روشنی، دقت، عدم ابهام، قابل فهم بودن، تناسب اندازه متن تقنینی از نظر خلاصه یا مفصل بودن، تحلیل تنوع مخاطبان و انتخاب زبان متناسب (رویکرد لایه‌ای به زبان قانون) و مانند این‌ها می‌شود».^۴

1. Mortimer Sellers et al., *Encyclopedia of the Philosophy of Law and Social Philosophy* (Dordrecht: Springer Netherlands, 2023) at 2092.

۲. احمد مرکز مالگیری و دیگران، «مقدمه‌ای بر فلسفه قانونگذاری: در تکاپوی ارتقای کیفیت قانون»، پژوهش حقوق عمومی، دوره ۱۸، شماره ۱۸، (۱۳۹۵)، ص ۲۹.

۳. منظور از بُعد محتوایی، محتوای خط‌مشی‌های منشأ قانون است.

۴. حسن و کیلیان، *قانونگذاری خوب؛ مبانی، شاخص‌ها و ابعاد چاپ ۱* (تهران: مرکز پژوهش‌های اتاق ایران، ۱۴۰۲) ص ۸۳

۱-۱. ابهام و کلی‌گویی در زبان قانونگذار

خطیر بودن امر قانونگذاری از این حیث که «تنظیم‌گری نوعی نقض آزادی است»^۱ همچنین «از حیث پیچیدگی و تنوع مذاکرات در جلسات مجلس قانونگذاری، لازمه انتصاب تصمیمات به این نهاد جمعی، آن است که نتیجه این مذاکرات در فرم خاصی از کلمات در کنار هم قرار گرفته باشد».^۲ این فرم خاص بایست واجد اوصافی همچون عدم ابهام، قطعیت^۳ بوده و از حیث سادگی یا دقت در مقام تراجم این دو، باید متناسب با مخاطب و هدف قانون، زبان مناسب را انتخاب نماید.

مانوئل آتینزا در مقاله‌ای با عنوان «عقل عملی و قانونگذاری»^۴ سطوح مختلفی را برای عقلانیت متصور می‌شود.^۵ می‌دانیم که با لحاظ مقتضیات تغییر الگوواره نوگرایی^۶ و ظهور دولت مدرن، عقلانیت از ارکان اساسی قانونگذاری خواهد بود. سطح اول عقلانیت آتینزا بررسی می‌کند که آیا پیام قانونگذار به درستی به مخاطبین قانون منتقل می‌شود یا خیر؟ هرگونه ابهام و عدم صراحت می‌تواند عقلانیت را در این سطح مخدوش نماید.

با نگاهی به نظم حقوقی حجاب، متوجه می‌شویم که الفاظ زیاد مبهم و کلی در این مصوبات مشاهده می‌شود که این ابهام مغایر قطعیت و قانون‌مندی بوده و امنیت حقوقی را تحت الشعاع قرار می‌دهد. مراد از مبهم^۷ آن است که یک لفظ چند معنا می‌دهد و مراد از کلی‌گویی^۸ این که الفاظ دارای حدود و ثغور مشخص نیستند. ابهام به‌طور کلی در قانونگذاری مردود بوده و قانون را با اشکال مواجه می‌سازد. کلی‌گویی اما می‌تواند در جایی مورد استفاده قرار گیرد که اموری جزئی و تخصصی مطرح باشد که از حوصله پارلمان خارج بوده و قصد دارد تصریح و وضوح آن در آیین‌نامه اجرایی قوه مجریه محقق گردد یا

1. Helen Xanthaki, *Drafting Legislation: Art and Technology of Rules for Regulation* (Oxford: Hart Publishing, 2014) at 46.

۲. جرمی والدرون، همان، ص ۶۴.

3. Certainty.

4. Practical Reason and Legislation.

5. Manuel Atienza, "Practical Reason and Legislation", *Ratio Juris*, Vol. 5, No. 3, (1992), at 269-287.

6. The Paradigm Shift of Modernity.

7. Ambiguous.

8. Vagueness.

قصد بر این است که توافقی سیاسی در این زمینه حاصل شود. به هر حال کلی‌گویی در قانونگذاری حجاب قابل قبول نیست؛ چرا که مسئله آزادی شهروندان مطرح بوده و در صورت نقض باید حدود و ثغور آن مشخص گردد. ابهام نیز به طریق اولی در این قوانین محل ایراد است.

در مصوبه ع.ح نیز بسیار از این الفاظ استفاده شده بود که برخی از آن‌ها توسط شورای نگهبان ایراد شد و مجلس رفع اشکال نمود، با این وجود هنوز هم چنین ابهاماتی در این مصوبه وجود دارد. ماده ۱ این مصوبه اشاره شده: «بی‌عفتی ممنوع است». در تبصره ۲ اشاره شده که: «بی‌عفتی عبارت است هر نوع گفتار و رفتار و حرکت شهوانی خلاف شرع». در مورد لفظ «بی‌عفتی» ابتدا شورای نگهبان ایراد ابهام وارد نمود و سپس این تبصره اضافه شد. با این که با تعریف سعی شده ابهام از واژه «بی‌عفتی» زدوده شود ولی باز هم وصف «شهوانی» نیازمند توضیح است. حداقل آن که توضیح آن به آیین‌نامه اجرایی موکول می‌شد.

برخی دیگر از مصادیق کلی‌گویی و ابهام الفاظ عبارتند از: هرزگی، شعائر اسلامی (بند ۱۳ ماده ۸ قانون رسیدگی به تخلفات اداری)، تبرج و لباس زننده (بند ۱۳ آیین‌نامه حفظ حدود و آداب اسلامی در دانشگاه‌ها و موسسات آموزش عالی)، موازین اسلامی و اخلاقی و اجتماعی (ماده ۲۸ آیین‌نامه آموزشگاه‌های علمی آزاد)، سادگی و متانت (ماده ۴۵ اصلاح آیین‌نامه اجرایی لایحه قانونی استقلال کانون وکلای دادگستری مصوب ۱۳۳۴)، عفاف و تقوی (ماده ۴۶ همان)، برهنگی و ابتذال (تبصره دو ماده ۳ قانون برنامه پنجساله پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران).

۱-۲. ارتباط زبان قانون و اصل قطعیت

یکی از اصولی که اثبات‌گرایان بر آن تأکید دارند اصل قطعیت حقوقی^۱ است. قطعیت حقوقی موجب پیش‌بینی‌پذیری رفتار شهروندان و دولت می‌شود. گویی قطعیت قوانین، مفروضی است که با اتخاذ آن، قانونگذار قادر به الزام قانون و تضمین اجرای آن است. قانونگذاری منجر به ایجاد چهارچوب قانونی می‌شود. این چهارچوب «بایست به گونه‌ای

1. Legal Certainty.

برای مطیعان قانون ملموس و در دسترس باشد که بدانند چه گزینه‌هایی برای آن‌ها موجود بوده و هر عملشان چه پیامدی خواهد داشت».^۱

اگر در زبان قانون و تا حدودی در ساختار آن، قانونگذار به نحوی تقنین نماید که انتقال پیام به مخاطب به درستی انجام نشود، به قطعیت حقوقی نیز آسیب خواهد رساند؛ چرا که در قطعیت حقوقی هدف آن است که چهارچوبی حقوقی در اختیار مخاطب قانون (شهروندان) قرار گیرد؛ به نحوی از آثار و تبعات حقوقی اعمالشان آگاه باشند. بنابراین اشکال در زبان قانون، به اشکال در قطعیت نیز منجر خواهد شد. در مصوبه ع.ح نیز ابهامات ذکر شده منجر بدان خواهد شد که شهروندان از چهارچوب حقوقی حجاب آگاه نشده و با سر درگمی با رفتار سلیقه‌ای مأموران قانون مواجه شوند.

قطعیت را می‌توان امری دوسویه دانست. قانونگذار باید اولاً نسبت به زبان خود اطمینان، استواری و صراحت لازم را داشته و ثانیاً باید پیامی که به مخاطب منتقل می‌شود واجد اطمینان و صراحت باشد. در ماده ۳ مصوبه ع.ح مشاهده می‌شود عبارت ابتدا گفته شده «دستگاه‌های مذکور در ماده ۲۹ قانون برنامه پنجساله ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران» و سپس برای اطمینان بخشی مجدد اشاره داشته «ماده ۵ قانون مدیریت خدمات کشوری»؛ حال آن که دایره شمول مورد اول گسترده‌تر بوده و مورد دوم را نیز در بر می‌گیرد. لذا اشاره به مورد دوم حشو محسوب می‌گردد و نشان از عدم اطمینان قانونگذار به بیان خود دارد.

از دیگر نشانه‌های عدم اطمینان قانونگذار ماده ۶۵ مصوبه ع.ح است که اشاره می‌دارد: «در مواردی که این قانون حکم جدیدی صادر نکرده احکام سابق سایر قوانین همچون ماده ۶۳۸ ق.م.ا^۲ به قوت خود باقی است». این ماده حشو بوده و نشانگر آن است که قانونگذار اطلاعی از اصل «استصحاب» نداشته و وجود قوانین قبلی را مورد تأکید قرار می‌دهد. این حشو و تأکید نشان از عدم اطمینان قانونگذار است. در این زمینه نظر مقابلی نیز ممکن است

1. Patricia Popelier, "Legal Certainty and Principles of Proper Law Making", Eur. JL Reform, Vol. 2, No. 2, (2000), at 328.

۲. قانون مجازات اسلامی.

طرح گردد؛ مبنی بر این که این ماده حشو نبوده و به خاطر تشتت قوانین، قانونگذار باید تأکید نماید تا از ابهامات بعدی جلوگیری به عمل آورد.

۲. اصول قانون‌مندی^۱ و حاکمیت قانون^۲ در نظم حقوقی «حجاب اسلامی»

قانون‌مندی در لغت به معنای «پیروی مضیق از قانون، توصیه‌ها یا دکرین و آنچه قانونی است»^۳ می‌باشد. فولر تحقق قانون‌مندی را فراتر از صرف تطبیق قانون با قوانین مافوق دانسته و رعایت اصولی را با عنوان اخلاق درونی قانون جهت تحقق قانون‌مندی لازم می‌داند. این اصول عبارتند از: «۱- عام بودن، ۲- ممنوعیت عطف بماسبق شدن مگر در موارد استثنایی، ۳- قابل فهم بودن، ۴- انتشار قانون، ۵- عدم تناقض، ۶- ثبات نسبی، ۷- قابل اجرا بودن و ۸- هم‌خوانی آنچه نوشته می‌شود و آنچه اجرا می‌شود».^۴ حاکمیت قانون به عنوان یک اصل پر اهمیت سیاسی و حقوقی مطرح است که «از یونان باستان تاکنون دغدغه بشر بوده است».^۵ حاکمیت قانون را به مفهوم «برابری و مساوات در برابر قانون و حکومت قانون را در مقابل (اضداد) حکومت‌های دیکتاتوری، مطلقه و پادشاهی دانسته‌اند».^۶ در صورت نقض قانون توسط حکمرانان یا اعمال اقتدار خارج از صلاحیت قانونی، شهروندان باید بتوانند نزد قاضی مستقل اقامه دعوی کنند. اصل حاکمیت قانون را اصل ممنوعیت خودسری نیز نام می‌نهند. در یک نظام حقوقی نباید هنجارهای خودسرانه وجود داشته باشد. نهادی که صلاحیت قانونگذاری دارد نباید بدون دلایل و توجیهات عقلایی و در هر زمینه‌ای که دوست دارد و برای تحقق هر هدفی تمایل دارد اقدام به قانونگذاری نماید.

1. Legality.

2. Rule of Law.

3. Bryan a Garner, *Black's Law Dictionary*, 8th ed (United State of America: Thomson West, 2004) at 2026.

4. Lon Luvois Fuller, *The Morality of Law* (United State of America: Yale University, 1969) at 63.

5. Emilio Santoro, *The Rule of Law History, Theory and Criticism*, Vol. 80 (Dordrecht: Springer, 2007) at 77.

۶. محمدحسین زارعی، «حاکمیت قانون در اندیشه‌های سیاسی و حقوقی»، دوفصلنامه علمی حقوق تطبیقی دانشگاه مفید، دوره ۵، شماره ۲۶، (۱۳۸۰)، ص ۵۲.

حاکمیت قانون مبتنی بر تأکید بر متن قانون (انطباق با قوانین)^۱ و اعمال آن متن به صورت برابر بر افراد تأکید می‌شود. حاکمیت قانون در این رویکرد «از نقض حقوق آزادی‌هایی که منشأ آن‌ها بی‌ثباتی^۲، عدم قطعیت^۳ و عطف به‌ماسبق‌شدن^۴ قوانین است جلوگیری می‌کند».^۵ از قانونگذار انتظار می‌رود که در قوانین خود دست مجریان و قاضیان را برای برداشت‌های سلیقه‌ای باز نگذاشته و در مقام بیان حکم قانون، زبانی مضیق، ساده و صریح اتخاذ کند.

۲-۱. نقض حاکمیت قانون توسط نهادهای مجری و قاضی

اصل بیست و دوم ق.ا.^۶ مقرر می‌دارد: «حیثیت، جان، مال، حقوق، مسکن و شغل اشخاص از تعرض مصون است مگر در مواردی که قانون تجویز نماید». اما مشاهده می‌شود بسیاری از اقدامات مجریان و قضات بدون صلاحیت قانونی انجام شده و مسئولیت کیفری مقام مجری یا قضاوت‌کننده را در پی خواهد داشت. توقیف خودرو به علت عدم رعایت حجاب توسط راننده یا سرنشینان، فاقد وجاهت قانونی است در حالی که مشاهده شد نیروی انتظامی بارها این اقدام را انجام داده است. نگاه داشتن زنان و دختران برخلاف رضایت ایشان مصداق جرم بازداشت غیر قانونی بوده و به استناد ماده ۵۸۳ ق.م.ا (بخش تعزیرات) مجازات یک تا سه سال حبس خواهد داشت. در جرم موضوع تبصره ماده ۶۳۸ ق.م.ا ضابطه قضایی صرفاً حق دارد افراد را به دادگاه (نه دادسرا) ببرد تا قاضی محترم اقدام به اخذ تأمین نماید.

به مناسبت عید غدیر در سال ۱۴۰۲، نیروی انتظامی اعلام کرد ۸۰۰۰ خودرو توقیف شده به علت حجاب، رفع توقیف می‌شوند.^۷ این در حالی است که در این سال‌ها بارها توسط حقوقدانان، غیرقانونی بودن چنین امری اظهار شده است.^۸ نیروی انتظامی اقدام به پلمب

1. Congruency.
2. Instability.
3. Uncertainty.
4. Retrospectiveness.

۵. همان، ص ۵۵.

۶. قانون اساسی.

۷. خبرآنلاین، «نیروی انتظامی درباره توقیف ۸۰۰۰ خودرو اطلاعیه داد»، تاریخ دسترسی ۲۲ شهریور ۲۰۲۴،

<https://khabaronline.ir/xmn5B>.

۸. اعتماد نیوز، «آزموده را آزمودن خطاست»، تاریخ دسترسی: ۱۴۰۵/۰۶/۳۰.

واحد‌های صنفی، تذکر به افراد، ارسال پیامک، بازداشت و انتقال به مکان‌هایی برای ارشاد نموده است. طرح نور نیز یکی دیگر از اقدامات خودسرانه و غیرقانونی این نهاد است. در توجیه این اقدامات، نیروی انتظامی ادعا می‌نماید که ما موظفیم با افرادی که خلاف قانون رفتار می‌کنند برخورد نماییم و مجریان را مظلوم خطاب می‌نماید؛^۱ حال آن‌که این اقدامات مجریان، خود خلاف قانونند. یکی از نمونه‌های این اقدامات خودسرانه را می‌توان استقرار گشت‌های خودرویی و پیاده برای تذکر به افراد^۲ دانست.

قضات دادگستری در پرونده‌هایی که موضوع تبصره ماده ۶۳۸ ق.م.ا (یعنی عدم رعایت حجاب اسلامی) است به عناوینی همچون تشویق به فساد و فحشا (موضوع ماده ۶۳۹ ق.م.ا) حکم داده‌اند که چنین افعالی نمونه همین خودسری است.

* اشاره به اصطلاح آندولوسیزه کردن: قاضی شعبه ۱۰۸۸ در رای خود در پرونده خانم افسانه بایگان از عبارت «رسانه‌های ... پیش‌برنده برنامه آندولوسیزه کردن جامعه ایرانی» استفاده کرد.^۳ چنین استنادی نشان از آن دارد که قاضی خارج از صلاحیت خود، خودسرانه از گزاره‌هایی استفاده می‌کند تا ایدئولوژی سیاسی خاصی را اعمال نماید. این عمل بر خلاف استقلال قضایی است. «قضاوت امری حرفه‌ای بوده و شیوه‌های بنیانی متفاوتی از ساختار کنترل و فرمان یک نهاد سیاسی یا صنعتی خواهد داشت».^۴

* تلقی همان قاضی از «عدم رعایت حجاب اسلامی» به عنوان بیماری روحی که به شیوع هرزگی جنسی می‌انجامد.^۵

<https://www.etemadonline.com/tiny/news-657091> .

۱. کیهان، «دشمن فراتر از کشف حجاب برای حرکت به سمت برهنگی و عربانی برنامه دارد»، تاریخ دسترسی: <https://kayhan.ir/001ENB14050630>.

۲. همشهری آنلاین، «استقرار گشت‌های خودرویی و پیاده پلیس در سراسر کشور؛ توصیه فراجا به دختران و زنان»، تاریخ دسترسی: hamshahrionline.ir/x8Bm7.14050630.

۳. محدثه روزبهی، «واکنش یک حقوقدان به حکم محکومیت افسانه بایگان: این آراء وهن دستگاه قضاست»، پایگاه خبری اختبار، تاریخ دسترسی: <https://www.ekhtabar.ir/?p=82998>، ۱۴۰۵/۰۶/۳۰.

۴. محمدحسین زارعی و دیگران، «نسبت قاضی با ایدئولوژی نظام سیاسی»، فصلنامه تحقیقات حقوقی، دوره ۲۳، شماره ۲۳، (۱۳۹۹)، صص ۱۲۰-۱۲۱.

۵. اپک تایمز، «یک قاضی بی‌حجابی را بیماری روحی واگیردار خواند»، تاریخ دسترسی: ۱۴۰۵/۰۶/۳۰.

* مجازات شستن میت در غسالخانه برای بی‌حجابی: چنین حکمی خلاف اصل قانونی بودن جرم و مجازات (اصل سی و ششم ق.ا)^۱ بوده و نسبت به این پرونده اعاده دادرسی شد و شعبه اول دیوان عالی کشور موافقت نمود.^۲

۲-۲. مغایرت قانونگذاری شورای عالی انقلاب فرهنگی با قانون اساسی

مستنبط از اصل سی و ششم ق.ا در مورد حکم به مجازات و اجرای آن، این‌گونه مقرر می‌دارد که بایست «به موجب قانون باشد». لفظ قانون مورد تأکید است که چه چیزی مراد قانونگذار بوده که آن را قانون می‌داند و شرط لازم برای مشروعیت مجازات است. در ماده ۲ ق.م.ا اشاره شده که «هر رفتاری اعم از فعل یا ترک فعل که در قانون برای آن مجازات تعیین شده است جرم محسوب می‌شود». بنابراین دوباره لفظ قانون استفاده شده که فعل یا ترک فعلی جرم است که به موجب قانون جرم دانسته شود. در نظم حقوقی حجاب تا آن‌جایی که مصوبه مربوط به مجلس شورای اسلامی است (همچون تبصره ماده ۳۶۸ ق.م.ا)، اطلاق قانون صحیح می‌باشد؛ کما این که اصل پنجاه و هشتم ق.ا نیز اعمال قوه مقننه را با مجلس شورای اسلامی می‌داند.

در کنار مجلس شورای اسلامی نهادهای دیگری نیز هستند که الزاماتی تعیین کرده و مدعی قانون‌مندی آن هستند. لذا حمل قانون بر این الزامات محل اشکال است. مشاهده می‌شود که مصوبات شورای عالی انقلاب فرهنگی حجم زیادی از الزامات را وضع نموده‌اند. این در حالی است که ماهیت مصوبات شورای عالی انقلاب فرهنگی مورد ابهام می‌باشد. با تدقیق و غور در قانون اساسی به این نتیجه می‌توان رسید که تلاش برای شناخت مصوبات این نهاد از منظر قانون یا مقرره، بی‌نتیجه است. لذا در اطلاق قانون به این مصوبات باید اشاره نمود که بر اساس اصل ۵۸ اعمال قوه مقننه از طریق مجلس شورای اسلامی است.

۱. <https://persianepochtimes.com/hijab-is-a-contagious-mental-illness>.

۱. قانون اساسی.

۲. محدثه روزبهی، «تجویز اعاده دادرسی در خصوص رای محکومیت زنی که به اتهام بی‌حجابی، به مرده‌شویی در غسالخانه محکوم شده بود»، پایگاه خبری اختصار، ۱۳ آذر ۱۴۰۲. تاریخ دسترسی: ۱۴۰۵/۰۶/۳۰، <https://www.ekhtebare.ir/?p=85742>.

اگر چه این نهاد خود را قانونگذار می‌داند ولیکن از جانب خود چنین اختیاری ندارد. ماهیت مقررہ نیز بر این مصوبات قابل اطلاق نیست؛ چرا که شورای عالی انقلاب فرهنگی نهاد اجرایی متصدی امر عمومی نیست.^۱

در فلسفه وجودی نهاد قانونگذار مردم‌سالار^۲ این مسئله نهفته است: همگان باید به نحو علنی بدانند که تنها پارلمان قوانین حاکم بر رفتار آن‌ها را وضع می‌کند.^۳ حتی مصوبات نهادهایی همچون هیئت وزیران نیز واجد این شفافیت نبوده و فلسفه وجودی آن‌ها به طرق دیگر همچون تخصصی بودن و اجرایی بودن توجیه می‌شود. این مسئله با حق بر فهم قانون، قطعیت و امنیت حقوقی نیز همسو است. چرا که لازمه این موارد آن است که قانون در یک مرجع مشخص وضع شده، بدان نحو که همگان بدانند مصوبات این نهاد قانون است. بنابراین الزام‌آوری مصوبات شورای عالی انقلاب فرهنگی با مبانی مردم‌سالارانه مخالفت دارد. در مجموع باید گفت قانونگذاری توسط این نهاد با اصول حقوق عمومی همچون تفکیک قوا همسو نبوده و از حکمرانان انتظار می‌رود نسبت به آن تعیین تکلیف نموده یا حذف گردد یا ماهیت نامشخص آن را تعیین کرده و ذیل یکی از قوای سه‌گانه آورده و نظارت‌پذیری آن را تأمین نمایند.

در حال حاضر شورای عالی انقلاب فرهنگی بدون توجیه قانونی در امور تقنینی دخالت می‌نماید. این در حالی است که چنین امری مخالف قانون اساسی بوده (اصل پنجاه و هشتم و پنجاه و نهم ق.ا) و چنین دخالتی نشان از خودسری این نهاد دارد. عدم نظارت‌پذیری این نهاد در عمل^۴ نیز قرینه دیگری بر خودسری این نهاد است.^۵

۱. برای مطالعه بیشتر رجوع شود به: سید محمد حسینی و همکاران، «بررسی تحلیلی ماهیت مصوبات شورای عالی انقلاب فرهنگی»، مجله تحقیقات حقوقی، دوره ۲۴، شماره ۹۴، (۱۴۰۰)، ص ۱۸۹.

2. Democratic.

۳. حسن وکیلان، همان، صص ۲۲-۲۳.

۴. در نظر ممکن است عده‌ای قائل به نظارت‌پذیری این نهاد از طریق صلاحیت عمومی دادگاه‌های دادگستری یا دیوان عدالت اداری باشند.

۵. مقام رهبری در دیدار با اعضای شورا در تاریخ ۲۳ آذر ۱۳۷۸ گفته‌اند: «... فرض بفرمایید اعضای این شورا در جلسات متعددی نشستند و سیاست‌های فرهنگی را تصویب کردند که سیاست‌های خوبی هم بود، بعد مثلاً در مجمع تشخیص مصلحت برود و آنجا هیچ مورد توجه قرار نگیرد. این درست نیست...». منبع: سید ناصر سلطانی، «شورای عالی انقلاب

در مصوبه ع.ح بارها به مصوبات این نهاد که به واقع از لحاظ ماهیت مبهم و فاقد وصف قانون‌مندی می‌باشند، ارجاع داده شده است. برای مثال ماده ۲۶ این مصوبه اشاره شده شورای عالی انقلاب فرهنگی در مصوبات خود، برای دستگاه‌های اجرایی تکالیفی تعیین نموده که سازمان اداری و استخدامی کشور باید ساختار و سازمان مناسب را برای دستگاه‌های اجرایی فراهم نماید. فارغ از عدم صلاحیت این شورا در مورد دستگاه‌های اجرایی، ایراد دیگر ابهام در «امر مرجوع به» می‌باشد. وقتی مشخص و معین نیست کدام مصوبه شورای عالی انقلاب فرهنگی مدنظر این ماده مصوبه است، ابهام ایجاد شده و این ابهام به متن قانون نیز تسری پیدا می‌کند.

۳. اثربخشی^۱

اثربخشی به معنای «انطباق آن مدل رفتاری است که در قانون پیش‌بینی شده، با رفتار واقعی مخاطبان قانون؛ در واقع یک قانون وقتی اثربخش است که از آن اطاعت شود».^۲ بنابراین اگر به الزام قانونی «حجاب اسلامی» از منظر اثربخشی نگاه شود باید دید اولاً کدام چهارچوب نظری در این قوانین پیش‌بینی شده؛ ثانیاً جامعه چقدر از این چهارچوب نظری تبعیت کرده است. چهارچوب نظری پیش‌بینی شده در قوانین و مصوبات حجاب، مبتنی بر الزام نوع خاصی از پوشش است. عناوینی همچون رعایت پوشش اسلامی، رعایت حجاب اسلامی، رعایت حجاب شرعی در این مصوبات استفاده می‌شود که بیانگر این چهارچوب نظری است. در این پژوهش حجاب اسلامی معادل حجاب کامل اسلامی یعنی «پوشش همه بدن زنان به غیر از دست‌ها تا مچ و قرص صورت» در نظر گرفته می‌شود. اما جامعه تا چه حد

فرهنگی؛ نمونه‌ای از یک اصل نانوشته قانون اساسی؟»، فصلنامه مطالعات حقوق عمومی دانشگاه تهران، دوره ۵۰، شماره ۴، (۱۳۹۹)، ص ۱۴۷۹.

1. Effectiveness.

۲. حسن و کیلیان، همان، ص ۷۰.

Ulrich Karpen, Efficacy, Effectiveness, Efficiency: From Judicial to Managerial Rationality, in Rational Lawmaking under Review, Klaus, 2016, Me Erschmidt, Switzerland, Springer, p. 306.

پایبند به این چهارچوب نظری بوده است؟ رویکرد این پژوهش رویکردی فایده‌گرا^۱ است که در نهایت می‌خواهد به این پرسش پاسخ دهد که مردم تا چه حد از الزام قانونی «حجاب اسلامی» به عنوان قانون، پیروی نموده‌اند.

۱-۳. میزان اثربخشی قوانین ملزم «حجاب اسلامی»

اولین نظرسنجی توسط مرکز افکارسنجی دانشجویان (ایسپا) انجام شده است که در سال ۱۳۸۵ و ۱۳۹۳ این داده‌ها از جامعه آماری ساکنان شهر تهران گردآوری شده است. این نظرسنجی در معابر و میادین ۲۲ گانه تهران انجام شده و از ۱۱۶۷ نفر افراد بالای ۱۸ سال که میانگین سن ۳۸ سال و تحصیلات غالب افراد دیپلم یا دبیرستان (۳۱ درصد) و بعد از آن لیسانس (۲۵/۷ درصد) بوده است. در پاسخ به اینکه «پوشش مورد پسند شما کدام یک از موارد زیر است؟»، مطابق جدول ۱ پاسخ داده شده است.

نتایج نشان می‌دهد با مقایسه سال‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۳ «حجاب مورد پسند مردم شهر تهران» به مرور از تصویرهای (۱) و (۲) به تصاویر بعدی حرکت کرده، پوشش کامل اسلامی به مرور کمتر شده و شکل عرفی به خود گرفته است.^۲ از این داده‌ها این گونه نتیجه گرفته می‌شود که پیروی از قوانین ملزم «حجاب اسلامی» به مرور از سال ۱۳۸۵ تا سال ۱۳۹۳ کاهش یافته است. در حالی که هدف قانونگذار از الزام قانونی «حجاب اسلامی»، افزایش پیروی مردم از این موضوع بوده است. در سال ۱۳۹۳، ۳۲ درصد از پاسخگویان، پوشش مانتو و شال را به عنوان حجاب مورد پسند خود انتخاب کرده‌اند و پوشش‌های مانتو و مقنعه با ۲۰/۴ درصد و چادر با ۱۴/۷ درصد در رتبه‌های بعدی انتخاب پاسخ‌دهندگان بوده‌اند. در مجموع ۳۵/۱ درصد از کل انتخاب‌ها «حجاب اسلامی» را رعایت کرده و مابقی پوشش‌های انتخابی، حدود شرعی کافی را ندارند. لذا این گونه باید نتیجه گرفت که ۶۴/۹ درصد از جامعه ایران از الزام قانونی «حجاب اسلامی» پیروی کامل ننموده‌اند که در این طیف ۳۲ درصد تا حدود کم (منطبق با تصویر ۳)، ۱۰/۵ درصد تا حدود اندکی بیشتر (منطبق با تصویر ۴) و به همین

1. Utilitarianism.

۲. نسرین قناتی، گزارش نشست تخصصی حجاب؛ آسیب‌شناسی سیاست‌های گذشته، نگاه به آینده (۱)، (تهران: مرکز

بررسی‌های استراتژیک ریاست جمهوری، ۱۳۹۳) صص ۳-۴.

ترتیب ۵/۵، ۳/۴ و ۱/۹ درصد بیشتر از طیف قبل خود، از الزام قانونی «حجاب اسلامی» پیروی نموده‌اند.

جدول ۱. نتایج پاسخ به سوال «پوشش مورد پسند شما کدام یک از موارد زیر است؟»

تصویر ۱		تصویر ۲		تصویر ۳		تصویر ۴		
								
۱۳۸۵	۱۳۹۳	۱۳۸۵	۱۳۹۳	۱۳۸۵	۱۳۹۳	۱۳۸۵	۱۳۹۳	سال
۲۴/۳	۱۴/۷	۳۰/۱	۲۰/۴	۲۵/۲	۳۲	۹/۹	۱۰/۵	درصد
تصویر ۵		تصویر ۶		تصویر ۷		تصویر ۸		
								
۱۳۸۵	۱۳۹۵	۱۳۸۵	۱۳۹۳	۱۳۸۵	۱۳۹۳	۱۳۸۵	۱۳۹۳	سال
۲/۸	۵/۵	۲/۴	۳/۲	۲/۸	۳/۴	۱/۳	۱/۹	درصد

گزارش معاونت پژوهش‌های اجتماعی- فرهنگی مجلس با عنوان «عوامل مؤثر بر اجرایی شدن سیاست‌های حجاب و راهکارهای پیش رو» نتایج زیر را نشان می‌دهد:

در دو موضوع ضرورت و پیامدهای حجاب، ۷۰ تا ۸۰ درصد از مردم نگرش مثبتی نسبت به این موضوع داشته و آگاهی‌های لازم را دارند. در خصوص حدود حجاب، نتایج نشان می‌دهد که تعریف «عرفی از حجاب بر تعریف شرعی آن پیشی گرفته و بیشتر افراد تلقی

عرفی از حجاب دارند».^۱ این گزارش صراحتاً اعلام می‌نماید که در جامعه، پوشش عرفی از حجاب شرعی پیشی گرفته است. بنابراین تأکید بر حجاب اسلامی تأکیدی دور از عرف است.

«گروه‌هایی از جامعه را که حدود ۶۰ تا ۷۰ درصد را تشکیل می‌دهند می‌توان واجد پوشش عرفی (بدحجاب با تعریف شرعی) دانست که ۱۰ تا ۱۵ درصد آن‌ها در وضعیت حاد و هنجارشکن بوده و سایرین واجد پوشش متعارف هستند. ۳۰ تا ۴۰ درصد زنان محجبه شرعی هستند که از میان آن‌ها ۱۳ درصد پوشش کاملاً سنتی و سایرین پوشش‌هایی همچون چادر ملی به تن دارند. قشر ۶۰ تا ۷۰ درصدی که ذکر شد، قشر خاکستری جامعه هستند که احتمال جابه‌جایی آنها به سایر گروه‌ها به خصوص طیف هنجارشکن بسیار زیاد است».^۲ در نتیجه این پژوهش نیز می‌توان گفت که الزام قانونی «حجاب اسلامی» نسبت به حداقل ۶۰ درصد مردم اثربخشی کامل نداشته است.

در پیمایش ملی ارزش‌ها، نگرش‌های جوانان که توسط سازمان ملی جوانان در سال ۱۳۸۹ انجام شده در پاسخ به سؤال «رعایت حجاب و عفاف مسئله‌ای فردی و سلیقه‌ای است» ۶۱۶۶ پرسشنامه پر شده که نتایج زیر را در بر داشته است. در نتیجه این پژوهش ۴۴ درصد موافق، ۲۲/۳ درصد بینابین و ۳۲ درصد مخالف هستند. این مسئله بیانگر آن است که اکثریت جوانان موافق با انتخاب سلیقه‌ای پوشش بوده و نگاهی عرفی به پوشش دارند.^۳ مسئله نگاه عرفی به پوشش مبین آن است که «حجاب اسلامی» به‌عنوان امر شرعی که در قانونگذاری الزام می‌گردد، توسط صرفاً قشر قلیلی از جوانان رعایت گردیده و اغلب جوانان از این الزام تبعیت نمی‌نمایند.

۱. مرکز پژوهش‌های مجلس، «عوامل مؤثر بر اجرایی شدن سیاست‌های حجاب و راهکارهای پیش رو»، دفتر مطالعات فرهنگی: معاونت پژوهش‌های اجتماعی - فرهنگی، (۱۳۹۷)، ص ۱۴.

۲. همان، ص ۱.

۳. مرکز رصد فرهنگی کشور، پیمایش ملی ارزش‌ها و نگرش‌های جوانان، کتاب سوم (تهران: سازمان ملی جوانان، ۱۳۸۹) ص ۸۳.

در پژوهش دیگری تغییرات پوشش زنان متردد در تهران مورد ارزیابی قرار گرفتن که نتایج به شرح جدول ۲ حاصل شد.^۱

جدول ۲. نتایج تغییرات پوشش زنان متردد در تهران

نوع پوشش / سال	۱۳۸۶	۱۳۸۷	۱۳۸۸	۱۳۸۹	۱۳۹۰	۱۳۹۱
بدحجاب	۶۲/۱	۶۱	۶۰/۸	۶۵/۵	۶۸/۱	۷۱/۸
با حجاب	۳۷/۹	۳۹	۳۹/۲	۳۴/۵	۳۱/۹	۲۸/۲

آمارهای موجود نشان می‌دهد تحول رفتاری و هنجاری در جامعه به سمت بدحجابی یا حجاب عرفی است. در همین پژوهش و در سال ۱۳۹۱ پوشش زنان متردد در شهرها و روستاهای کل کشور بررسی شده و نتیجه آن بوده است که «۶۴/۹ درصد از زنان بدحجاب بوده‌اند. به عبارتی علاوه بر تغییر ارزشی جامعه و کاهش نگرش مثبت به حجاب، در عمل نیز درصد بدحجابان افزایش پیدا کرده است و تغییر رفتار جامعه با تغییرات ارزشمندی حجاب و عرفی‌گرایی آن، همسو بوده است».^۲

در سال ۱۳۸۰ وضعیت پوشش زنان در تهران توسط محمدحسین رضایی بررسی شده است. در این پژوهش علاوه بر تنوع پوششی میزان شرعی بودن آن نیز سنجیده شده است. نتایج این پژوهش به شرح جدول ۳ است.

۱. منصور واعظی، وضعیت سنجی پوشش و آرایش/ایرانیان (تهران: موسسه انتشارات کتاب نشر وابسته به موسسه فرهنگی

هنری و اطلاع رسانی ایران نمایه، ۱۳۹۲) ص ۳۵.

۲. همان.

جدول ۳. نتایج میزان شرعی بودن تنوع پوششی

ردیف	نوع پوشش و آرایش	فراوانی	درصد نسبی
۱	پوشش اسلامی با چادر و بدون آرایش	۲۲۱۰	۳۲/۳
۲	پوشش اسلامی با مانتو و بدون آرایش	۷۷۸	۱۱/۴
۳	پوشش نسبتاً اسلامی با چادر و مقداری آرایش	۱۰۱	۱/۵
۴	پوشش کمتر اسلامی با مانتو و آرایش	۳۰۰۱	۴۳/۸
۵	پوشش خیلی کمتر اسلامی با مانتو و آرایش زیاد	۷۵۳	۱۱

نتایج حاصل از این پژوهش نیز حاکی از آن است که ۱۱ درصد از زنان جامعه در وضعیت حاد پوششی و آرایشی قرار دارند و مابقی بدپوششی‌ها به نوعی رفتار عرفی زنان در جامعه است. در پژوهش فوق ۴۳/۷ درصد از زنان حجاب اسلامی دارند و ۵۶/۳ درصد از زنان حجاب کمتر اسلامی دارند.^۱ در این پژوهش نیز داده‌ها حاکی از آن هستند که قوانین ملزم «حجاب اسلامی» توسط اکثریت جامعه تاحدود زیادی اثربخش نیستند.

در پژوهشی در مورد نحوه پوشش دانشجویان، ۳۸۴ پرسشنامه تهیه و تکمیل گردید. یکی از پرسش‌ها «وضعیت حجاب فعلی شما» بود که داده‌های زیر را نشان داد:

۱- به پوشش موی سر توجه دارم، ولی چند تار مویم بیرون باشد برایم اهمیتی ندارد: ۲۷/۶ درصد؛ ۲- پوشش موی سر برایم اهمیت ندارد و فقط به خاطر الزامات فرهنگی و قانونی به آن احترام می‌گذارم و چیزی بر روی سرم می‌اندازم: ۱۳/۳ درصد؛ ۳- پوشش موی سر را اصلاً مراعات نمی‌کنم: ۴/۴ درصد؛ ۴- می‌کوشم حتی یک تار مویم هم بیرون نباشد: ۲۳/۱ درصد و ۵- بی‌پاسخ/سایر: ۳۱/۶. مشاهده می‌شود که در این پژوهش ۲۳.۱ درصد از دانشجویان حجاب کامل اسلامی را رعایت کرده و حدود ۴۵ درصد از حد کم تا زیاد حجاب اسلامی را رعایت نمی‌کنند.^۲ این پژوهش نیز نتایجی مشابه پژوهش قبل به ارمغان می‌آورد.

۱. مرکز پژوهش‌های مجلس، همان، ص ۱۸.

۲. سید مرتضی میرتبار و همکاران، «وضعیت‌شناسی حجاب و الزام به آن در سبک زندگی دانشجویی»، پژوهش‌نامه سبک زندگی، دوره ۸، شماره ۱۵، (۱۴۰۱)، صص ۹۷-۱۲۰.

۳-۲. کاهش اثربخشی و رابطه آن با ترک قانون

وضعیت مقابل اطاعت از یک قانون، عدم اطاعت از قانون و ترک قانون در میان مطیعان قانون (یعنی مردم) می‌باشد و مرحله بعد از آن ترک قانون نه تنها در میان مطیعان، بلکه در دستگاه قضایی و اجرایی خواهد بود که اصطلاح ترک قانون مبین این وضعیت است.

قانون به تعبیر هارت «باید وصف درونی را دارا باشد. به این نحو که مردم آن را به عنوان قاعده مورد اطاعت بپذیرند».^۱ لذا نقطه مقابل اطاعت قانون آن است که وصف درونی خود را از دست داده و افراد، آن را به عنوان «رفتاری همگرا که به عنوان رفتار معیار در قبال یک قاعده اجتماعی است»^۲ نپذیرند. در این صورت قانون مدنظر یا با هزینه بسیار زیاد باید توسط مجریان مقتدر الزام گردد یا با ناقص‌الاجرائی مواجه شده و به مرور قانونی متروک تلقی خواهد شد که «عده‌ای آن را نسخ عملی گفته‌اند».^۳

ترک قانون را (به معنای خاص) بدین نحو دانسته‌اند که «قانون با وجود امکان اجرا در دادگاه‌ها و نهادهای رسمی بدان عمل نمی‌شود».^۴ وجه مشترک ترک قانون و نافرمانی مدنی در این است که شهروندان در هر دو از قانون اطاعت نمی‌نمایند. اما در نافرمانی مدنی، قانون در دادگاه‌ها و نهادهای رسمی اجرا می‌شود. رالز^۵ نافرمانی مدنی را یک عمل «آشکار اجتماعی»^۶، غیرخسونت‌آمیز، وجدانی،^۷ سیاسی و بر خلاف قانون^۸ تعریف می‌کند.

۱. عطاءالله صالحی و دیگران، «مسئله اخلاق در اثبات‌گرایی حقوقی نرم و سخت»، دو فصلنامه پژوهش‌های فلسفی، دوره ۱۷، شماره ۴۴، (۱۴۰۲)، ص ۶.

H.L.A Hart, *The Concept of Law*, 2nd edn (New York: Clarendon Press, 1994) at 89.
۲. همان.

۳. محمد جعفر جعفری لنگرودی، مبسوط در ترمینولوژی حقوق، ج پنجم چاپ ۱ (تهران: گنج دانش، ۱۳۷۸) ص ۳۶۳۵.

۴. اقبال‌علی میرزایی، «قانون متروک: مبانی، مفهوم و مصادیق»، مجله حقوقی دادگستری قوه قضائیه، دوره ۷۵، شماره ۷۴، (۱۳۹۰)، ص ۹۹.

5. John Rawls.

6. Public.

7. Conscientious.

۸. جان رالز، نظریه‌ای در باب عدالت، ترجمه مرتضی نوری، چاپ ۱ (تهران: مرکز، ۱۳۹۳) ص ۳۷۰.

در مورد رابطه بین کاهش اثربخشی و ترک قانون باید قائل بدان بود که کاهش اثربخشی یک قانون می‌تواند احتمال ترک قانون در آینده را قوت بخشد. تجربه تقنینی قانون ممنوعیت بکارگیری تجهیزات دریافت از ماهواره (مصوب سال ۱۳۷۳) بیانگر ترک قانونی است که اثربخشی آن کاهش یافته است.

۴. عدم تحقق رسالت قانون در مدیریت مناقشه حجاب

حجاب را می‌توان به عنوان هنجاری مورد مناقشه در جامعه ما دانست که صرفاً مسئله بعد از انقلاب نیز نبوده و در زمان ناصرالدین شاه نیز می‌توان این مناقشه را مشاهده نمود. کنت گوینو به صورت طنز در مورد شرایط آن دوران می‌گوید: «در عهد ناصرالدین شاه، حجاب زنان چندان جدی نبود و ملت باهوش و ظریف که برای هر مشکلی یک راه حل پیدا می‌کند، خیلی خوب با موضع حجاب کنار آمده و در گردشگاه‌های عمومی، باغ‌ها، مجالس روضه و تعزیه، مرد و زن تقریباً خوب یکدیگر را می‌بینند».^۱

۴-۱. رسالت قانون

«قانون نه تنها وظیفه اصلی آشتی دادن ارزش‌ها و آرمان‌های اجتماعی و فردی متضاد را دارد، بلکه ماهیت قانون در چنین منازعاتی ریشه دارد».^۲ لذا رسالت اصلی قانون در کنترل و مدیریت مناقشات و منازعات اجتماعی است. شاهد آن هستیم که قانونگذار با الزام «حجاب اسلامی» صرفاً یک طرف از این منازعه را مورد حمایت قرار داده است و این مسئله باعث آن شده که طرف دیگر منازعه خود را در مقابل قانون قرار داده و به انحای مختلف من جمله نافرمانی مدنی، اعتراض خود را اعلام نماید.

۴-۲. الزام «حجاب اسلامی» و شدت گرفتن منازعه

قانون‌گذار با الزام حجاب صرفاً قصد آن را داشته که منافع یکی از این اطراف منازعه را تأمین نماید. چراکه ملاحظه می‌گردد؛ این الزام، منتهی به کاهش التهابات ناشی از منازعه

۱. طیه پارسا، تاریخ حجاب (پوشش زن در گستره تاریخ)، چاپ ۱ (قم: انتشارات احسن الحديث، ۱۳۷۸) ص ۷۵.

2. R. von Jhering, *The Struggle for Law*, 2nd ed, (Chicago: Callaghan, 1915) at 1-21.

نشده است. اگر اقدام قانونگذار در جهت مدیریت منازعه می‌بود، امروز باید شاهد کاهش التهابات باشیم؛ در حالی که مجموعه درگیری‌های سال ۱۴۰۱ نشانگر همین قوت گرفتن این التهابات می‌باشد؛ تا حدی که شورای عالی امنیت ملی در سال ۱۴۰۳ متوجه این رویکرد غلط قانونگذار شده و از اجرای مصوبه ع.ح جلوگیری به عمل می‌آورد.

۳-۴. اصل نمایندگی و ربط وثیق آن با مهار تعارض

نمایندگی، ربط وثیقی با مهار تعارض و منازعه به نحو مثبت دارد؛ چرا که «بر اساس نمایندگی است که نهادهای حکومتی مستقر می‌شوند».^۱ اگر نمایندگان مجلس، نمایندگان دو طرف این مناقشه هستند، باید در مجلس نیز چنین مناقشه‌ای مشاهده شود؛ حال آن‌که دیده می‌شود مصوبه ع.ح با ۱۷۵ رای موافق، ۴۹ رای مخالف و ۵ رای ممتنع بر اساس سازوکار اصل ۸۵ به کمیسیون‌ها واگذار می‌گردد؛^۲ یعنی حدود ۷۶ درصد از نمایندگان مجلس موافق با الزام حجابند در حالی که در جامعه مستند به آمارهای مورد اشاره، در این پژوهش الزام «حجاب اسلامی» این مقدار مقبولیت ندارد. فارغ از این مسئله کمیسیون مذکور متشکل از ۱۱ نفر بوده است که تعداد مذکور کمتر از نصاب ماده ۳۸ آیین‌نامه داخلی مجلس می‌باشد و مصوبات این کمیسیون را از حیث حقوقی بی‌اعتبار می‌نماید. ایراد نمایندگان مجلس در تحقق نمایندگی و مهار تعارض، خود ریشه در نظارت استصوابی شورای نگهبان بر احراز صلاحیت نمایندگان مجلس دارد.^۳

نتیجه‌گیری

الزام «حجاب اسلامی» در نفس خود، مناقشه‌هنجاری موجود در جامعه را دور از نظر می‌انگارد که ماهیت قانون (که ریشه در منازعات و تنظیم آرمان‌های اجتماعی متناقض دارد)

1. Carl Schmitt, *The Crisis of Parliamentary Democracy* (Cambridge: MIT Press, 1988) at 34.

۲. جوان آنلاین، «موافقت مجلس با رسیدگی به مصوبه حجاب طبق اصل ۸۵»، انتشار در ۲۲ مرداد ۱۴۰۲، تاریخ دسترسی:

<https://www.javanonline.ir/004wTu>، دسترسی: ۱۴۰۳/۰۶/۱۱.

۳. نک: حسین غلامی، «این یک قانون نیست (تأملی فلسفی - حقوقی در مصوبه عفاف و حجاب)»، دو فصلنامه تحقیق و توسعه در حقوق کیفری و جرم‌شناسی، دوره ۱، شماره ۲، (۱۴۰۳)، صص ۳۲۳-۳۲۵.

را نقض می‌نماید. اثربخشی این قوانین کاهش یافته و احتمال مواجهه آن با ترک قانون بیشتر می‌شود. مصوبه ع.ح تاکنون پنج بار از طرف شورای نگهبان به مجلس بازگردانده شده پس از آن توسط شورای عالی امنیت ملی، اجرای آن متوقف شده است؛ چنین مواردی نیز گزینه‌ای دیگر بر بی‌کیفیتی این مصوبه و ایرادات متعدد آن از منظر شرعی و قانونی است. حجاب در معنای عرفی اگرچه در جامعه ایران به عنوان یک ارزش تلقی می‌شود ولی در مورد کم و کیف آن مناقشه وجود دارد.

رعایت حجاب اسلامی در سال‌های اخیر روند نزولی پیدا کرده است. این درحالی است که از سال‌های بعد از انقلاب، مصوبات متعددی در حوزه «الزام حجاب اسلامی» به تصویب رسیده و دستگاه‌های متعددی متصدی این امر بوده‌اند.

می‌توان زبان قانون در نظم حقوقی حجاب و به طور اخص مصوبه ع.ح را از حیث زبان مبهم، آن را مورد ایراد قرار داد. کلماتی چون بی‌عفتی، هرزگی و ... باعث خواهد شد قطعیت قانون نقض شده و امنیت حقوقی شهروندان سلب گردد. از حیث قانون‌مندی و حاکمیت قانون نیز اقدامات دستگاه‌ها را می‌توان مورد نقد قرار داد. شورای عالی انقلاب فرهنگی بر خلاف اصل ۵۸ ق.ا در مقام قانونگذاری برآمده و نهادهای اجرایی همچون نیروی انتظامی نیز اقداماتی خلاف قانون و گاه در شأن دستگاه قضایی انجام داده‌اند.

قضات نیز در زمینه حجاب، خلاف حاکمیت قانون و استقلال امر قضایی از ایدئولوژی سیاسی حکم داده‌اند. بخشی از این خودسری می‌تواند ناشی از بی‌کیفیتی قانون باشد؛ از این جهت که نتوانسته وظایف دستگاه‌ها را به صورت صریح و مضیق مقرر نماید. در نهایت مجموعه این ایرادات را می‌توان ریشه در اموری همچون عدم لحاظ تعادل در نسبت قدرت و آزادی و اتخاذ رویکردی اقتدارگرایانه دانست. لذا رویکرد بهتر آن است که قانونگذار به جای الزام حجاب «شرعی اسلامی»، تنظیم‌گری خود را در حوزه پوشش، متمرکز بر حوزه حجاب عرفی نماید.

تعارض منافع

تعارض منافع وجود ندارد.

ORCID

Ali Akbar Gorji
Azandariani

<http://orcid.org/0000-0001-5987-4464>

Erfan Mostamand

<http://orcid.org/0009-0009-4171-5604>

منابع

کتاب‌ها

- انصاری، باقر، *اصول و فنون قانونگذاری*، چاپ ۲ (تهران: نشر دادگستر، ۱۳۹۸).
- پارسا، طیبه، *تاریخ حجاب: پوشش زن در گستره تاریخ*، چاپ ۱ (قم: انتشارات احسن الحدیث، ۱۳۷۸).
- جرمی والدرون، *قانونگذاری مفاهیم، نظریه‌ها و اصول*، ترجمه حسن و کیلیان، چاپ ۱ (تهران: نگاه معاصر، ۱۳۹۷).
- جعفری لنگرودی، محمد، *مبسوط در ترمینولوژی حقوق*، ج پنجم، چاپ ۱ (تهران: گنج دانش، ۱۳۷۸).
- دهخدا، علی اکبر *دهخدا، لغت‌نامه*، چاپ ۲ (تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، ۱۳۷۷).
- رالز، جان، *نظریه‌ای در باب عدالت*، ترجمه مرتضی نوری، چاپ ۱ (تهران: مرکز، ۱۳۹۳).
- موسوی خمینی، روح الله، *صحیفه امام*، چاپ ۱ (تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۷۸).
- معین، محمد، *فرهنگ فارسی*، چاپ ۴ (تهران: کتاب راه نو، ۱۳۸۱).
- مرکز رصد فرهنگی کشور، *پیمایش ملی ارزش‌ها و نگرش‌های جوانان*، کتاب سوم، چاپ ۱ (تهران: سازمان ملی جوانان، ۱۳۸۹).
- واعظی، منصور، *وضعیت سنجی پوشش و آرایش ایرانیان*، چاپ ۱ (تهران: مؤسسه انتشارات کتاب نشر وابسته به موسسه فرهنگی هنری و اطلاع رسانی ایران نمایه، ۱۳۹۲).
- وکیلان، حسن، *قانونگذاری خوب؛ مبانی، شاخص‌ها و ابعاد*، چاپ ۱ (تهران: مرکز پژوهش‌های اتاق ایران، ۱۴۰۲).

- کلسن، هانس، *نظریه محض حقوق و دولت*، ترجمه محمدحسین تمدن جهرمی، چاپ ۲ (تهران: سمت، ۱۳۹۴).
- هارت، هربرت، *مفهوم قانون*، ترجمه محمد راسخ، چاپ ۱۰ (تهران: نشر نی، ۱۳۹۰).

مقاله‌ها

- حسینی، سید محمد و دیگران، «بررسی تحلیلی ماهیت مصوبات شورای عالی انقلاب فرهنگی»، *مجله تحقیقات حقوقی*، دوره ۲۴، شماره ۹۴، (۱۴۰۰).
- راسخ، محمد، «ویژگی‌های ذاتی و عرضی قانون»، *فصلنامه مجلس و پژوهش (مجلس و راهبرد)*، دوره ۱۳، شماره ۵۱، (۱۳۸۵).
- زارعی، محمد حسین، «حاکمیت قانون در اندیشه‌های سیاسی و حقوقی»، *دوفصلنامه علمی حقوق تطبیقی دانشگاه مفید*، دوره ۰، شماره ۲۶، (۱۳۸۰).
- سلطانی، سید ناصر، «شورای عالی انقلاب فرهنگی؛ نمونه‌ای از یک اصل نانوشته قانون اساسی؟»، *فصلنامه مطالعات حقوق عمومی دانشگاه تهران*، دوره ۵۰، شماره ۴، (۱۳۹۹).
- صالحی، عطاء الله و دیگران، «مسئله اخلاق در اثبات‌گرایی حقوقی نرم و سخت»، *دو فصلنامه پژوهش‌های فلسفی*، دوره ۱۷، شماره ۴۴، (۱۴۰۲).
- غلامی، حسین، «این یک قانون نیست (تأملی فلسفی - حقوقی در مصوبه عفاف و حجاب)»، *دو فصلنامه تحقیق و توسعه در حقوق کیفری و جرم‌شناسی*، دوره ۱، شماره ۲، (۱۴۰۳).
- مالمیری، احمد مرکز و دیگران، «مقدمه‌ای بر فلسفه قانونگذاری: در تکاپوی ارتقای کیفیت قانون»، *فصلنامه پژوهش حقوق عمومی*، دوره ۱۸، شماره ۵۱، (۱۳۹۵).
- مقیمیان بروجنی، فرشید و دیگران، «نسبت قاضی با ایدئولوژی نظام سیاسی»، *فصلنامه تحقیقات حقوقی*، دوره ۲۳، شماره ۲۳، (۱۳۹۹).
- قنواتی، نسرین، «گزارش نشست تخصصی حجاب؛ آسیب‌شناسی سیاست‌های گذشته، نگاه به آینده (۱)»، *مرکز بررسی‌های استراتژیک ریاست جمهوری*، (۱۳۹۳).
- مرکز پژوهش‌های مجلس، «عوامل مؤثر بر اجرایی شدن سیاست‌های حجاب و راهکارهای پیش رو»، *دفتر مطالعات فرهنگی: معاونت پژوهش‌های اجتماعی - فرهنگی*، (۱۳۹۷).
- میرتبار، سید مرتضی و همکاران، «وضعیت‌شناسی حجاب و الزام به آن در سبک زندگی دانشجویی»، *پژوهشنامه سبک زندگی*، دوره ۸، شماره ۱۵، (۱۴۰۱).

- میرزایی، اقبال‌علی، «قانون متروک: مبانی، مفهوم و مصادیق»، مجله حقوقی دادگستری قوه قضائیه، دوره ۷۵، شماره ۷۴، (۱۳۹۰).
- واعظی، منصور، وضعیت‌سنجی پوشش و آرایش ایرانیان، مؤسسه انتشارات کتاب نشر وابسته به مؤسسه فرهنگی هنری و اطلاع‌رسانی ایران نمایه، (۱۳۹۲).

سایت

- اپک تایمز، «یک قاضی بی حجابی را بیماری روحی واگیردار خواند»، تاریخ دسترسی: ۳۰ فروردین ۱۴۰۲.
- اعتماد نیوز، «آزموده را آزمودن خطاست»، تاریخ دسترسی ۱۹ مرداد ۱۴۰۳.
- جوان آنلاین، «موافقت مجلس با رسیدگی به لایحه حجاب طبق اصل ۸۵»، انتشار: ۲۲ مرداد ۱۴۰۲، تاریخ دسترسی: ۱۴۰۳/۶/۱۱: <https://www.javanonline.ir/004wTu>.
- خبرآنلاین، «نیروی انتظامی درباره توقیف ۸۰۰۰ خودرو اطلاعیه داد»، تاریخ دسترسی ۲۲ شهریور ۱۴۰۲، <https://khabaronline.ir/xmn5B>.
- محدثه روزبهی، «واکنش یک حقوقدان به حکم محکومیت افسانه بایگان: این آراء وهن دستگاه قضاست»، پایگاه خبری اختبار، تاریخ دسترسی: ۱۴۰۵/۰۶/۳۰، <https://www.ekhtebar.ir/?p=85742>.
- محدثه روزبهی، «تجویز اعاده دادرسی درخصوص رای محکومیت زنی که به اتهام بی‌حجابی، به مرده‌شویی در غسالخانه محکوم شده بود»، پایگاه خبری اختبار، ۱۳ آذر ۱۴۰۲ تاریخ دسترسی: ۱۴۰۵/۰۶/۳۰ <https://www.ekhtebar.ir/?p=85742>.
- همشهری آنلاین «استقرار گشت‌های خودرویی و پیاده پلیس در سراسر کشور؛ توصیه فراجا به دختران و زنان»، تاریخ دسترسی: ۱۴۰۵/۰۶/۳۰، hamshahrionline.ir/x8Bm7.

References

Books

- Fuller, L, *The Morality of Law* (United State of America: Yale University, 1969).
- Garner, B, *Black's Law Dictionary* (United State of America: Thomson West, 2004).
- Hart, H, *The Concept of Law*, 2nd edn (New York: Clarendon Press, 1994).

- Jhering, R, *The Struggle for Law*, 2nd edn (Chicago: Callaghan, 1915).
- Karpen, U, Efficacy, Effectiveness, Efficiency: From Judicial to Managerial Rationality, in *Rational Lawmaking under Review*, Klaus, 2016, Meerschmidt, Switzerland, Springer, p306.
- Santoro, E, *The Rule of Law History*, Theory and Criticism, Vol. 80. (Dordrecht: Springer, 2007).
- Schmitt, C, *The Crisis of Parliamentary Democracy* (Cambridge, MIT Press, 1988)- Xanthaki, H, *Drafting Legislation: Art and Technology of Rules for Regulation* (Oxford: Hart Publishing, 2014).
- Sellers, M et al., *Encyclopedia of the Philosophy of Law and Social Philosophy* (Dordrecht: Springer Netherlands, 2023).

Article

- Popelier, P, “Legal Certainty and Principles of Proper Law Making”, *Eur. JL Reform*, Vol. 2, No. 2, (2000).

In Persian

Books

- Ansari B, *Principles and Techniques of Legislation* (Tehran: Nashr-e Dadgostar, 1398). [In Persian]
- Dehkhoda A.A., *Dictionary* (Tehran: Moasseseh-ye Entesharat va Chap-e Daneshgah-e Tehran, 1377). [In Persian]
- Hart H, *The Concept of Law* (Tehran: Nashr-e Ney, 1390). [In Persian]
- Jafari Langarudi M, *Extended Work on Legal Terminology*, Vol, 5 (Tehran: Ganj-e Danesh, 1378). [In Persian]
- Kelsen H, *Pure Theory of Law and the State* (Tehran: Samt, 1394). [In Persian]
- Markaz-e Rasad-e Farhangi-ye Keshvar, *National Survey of Values and Attitudes of Youth*, Book 3 (Tehran: Sazman-e Melli-ye Javanan, 1389). [In Persian]
- Moin M, *Persian Dictionary* (Tehran: Ketab-e Rah-e No, 1381). [In Persian]
- Mousavi Khomeini R, *Sahifeh-ye Emam* (Tehran: Moasseseh-ye Tanzim va Nashr-e Asar-e Emam Khomeini, Bi-ta). [In Persian]
- Parsa T, *History of Hijab* (Women's Clothing throughout History) (Qom: Entesharat-e Ahsan al-Hadith, 1378). [In Persian]
- Rawls J, *A Theory of Justice* (Tehran: Markaz, 1393). [In Persian]
- Vaezi M, *Assessing the Status of Dress and Adornment among Iranians* (Tehran: Moasseseh-ye Entesharat-e Ketab-e Nashr vabasteh be Moasseseh-ye Farhangi-ye Honari va Etela' Resani-ye Iran-e Namayeh, 1392). [In Persian]
- Vakilian H, *Good Legislation; Foundations, Indicators and Dimensions* (Tehran: Markaz-e Pajuhesh-haye Otagh-e Iran, 1402). [In Persian]
- Waldron J, *Legislation: Concepts, Theories and Principles* (Tehran: Negah-e Moaser, 1397). [In Persian]
- Ziaei Bigdeli M.R., *Public International Law* (Tehran: Ganj-e Danesh, 1398). [In Persian]

Articles

- Ghanavati, N, "Report of the Specialized Meeting on Hijab: Pathology of Past Policies, Looking to the Future (1)", Center for Strategic Studies of the Presidency, (1393). [In Persian]
- Gholami, H, "This Is Not a Law (A Philosophical-Legal Reflection on the Chastity and Hijab Resolution)", Research and Development in Criminal Law and Criminology, Vol. 0, No 2, (1403). [In Persian]
- Hosseini, Seyed M et al., "An Analytical Review of the Nature of Resolutions of the Supreme Council of the Cultural Revolution", Legal Research Journal, Vol. 24, No 94, (1400). [In Persian]
- Islamic Consultative Assembly Research Center, "Factors Affecting the Implementation of Hijab Policies and the Strategies Ahead", Office of Cultural Studies, Deputy of Social-Cultural Research, (1397). [In Persian]
- Mirtabar, Seyed M et al., "Status Assessment of Hijab and Its Obligation in Student Lifestyle", Journal of Lifestyle, Vol. 8, No. 15, (1401). [In Persian]
- Mirzaei, E, "Abandoned Law: Fundamentals, Concepts, and Examples", Judiciary Law Journal, Vol. 75, No. 74, (1390). [In Persian]
- Moghimian Boroujeni, F et al., "The Relationship between the Judge and the Ideology of the Political System", Legal Research Journal, Vol. 23, No. 91, (1399). [In Persian]
- Rasekh, M, "Essential and Accidental Characteristics of Law", Majlis and Research, Vol. 13, No. 51, (1385). [In Persian]
- Salehi, A et al., "The Issue of Morality in Soft and Hard Legal Positivism", Philosophical Investigations Journal, Vol. 17, No. 44, (1402). [In Persian]
- Soltani, Seyed N, "The Supreme Council of the Cultural Revolution: An Example of an Unwritten Article of Constitution?", University of Tehran Journal, Vol. 50, No. 4, (1399). [In Persian]
- Vakilian et al., "An Introduction to the Philosophy of Legislation: In Pursuit of Improving the Quality of Law", Public Law Research Journal, Vol. 18, No. 51, (1395). [In Persian]
- Vaezi, M, "Status Assessment of Clothing and Grooming of Iranians", Ketab-e Nashr Publishing Institute Affiliated with Iran Namaye Cultural, Artistic and Information Institute, (1392). [In Persian]

- Zarei, M.H, "The Rule of Law in Political and Legal Thoughts", Mofid University Journal, Vol. 0, No. 26, (1380). [In Persian]

Websites

- Aftab News, "A Judge Called Not Wearing Hijab a Contagious Mental Illness", Accessed April 19, 2023. [In Persian]
- Ektebar News Agency, "Granting Application for Judicial Review Regarding the Sentence of a Woman Convicted of Washing Corpses in a Mortuary for Not Wearing Hijab", Accessed December 4, 2023. [In Persian]
- Ektebar News Agency, "The Reaction of a Legal Scholar to the Conviction Sentence of Afsaneh Bayegan: These Rulings Insult the Judiciary", Accessed July 19, 2023, <https://B2n.ir/vahn>. [In Persian]
- Etemad Online, "Trying the Tested Is an Error", Accessed August 9, 2024. [In Persian]
- Hamshahri Online, "Deployment of Police Mobile and Foot Patrols Across the Country; FARAHA's Advice to Girls and Women", Accessed October 8, 2023. [In Persian]
- Javan Online, "Parliament's Agreement to Process the Hijab Bill Under Article 85", Published August 13, 2023, Accessed September 1, 2024, <https://www.javanonline.ir/004wTu>. [In Persian]
- Kayhan, "The Enemy Has Plans Beyond Unveiling to Move Towards Nudity", Accessed August 11, 2024. [In Persian]
- Khabar Online, "Law Enforcement Command Issued an Announcement Regarding the Seizure of 8,000 Vehicles", Accessed September 12, 2024, <https://khabaronline.ir/xmn5B>. [In Persian]

استناد به این مقاله: گرجی ازندریانی، علی اکبر و مستمند، عرفان، «تأملی در اصول قانونگذاری قانون «حمایت از خانواده از طریق ترویج فرهنگ عفاف و حجاب»»، پژوهش حقوق عمومی، دوره ۲۸، شماره ۹۲، (۱۴۰۵)، ۳۰۷-۳۴۲.

Doi: 10.22054/qjpl.2025.85091.3092

The Quarterly Journal of Public Law Research is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial 4.0 International License